

GENERAL THEORY OF CRIMINALISTICS

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

**FORMALIZATION IN CRIMINALISTICS:
METHODOLOGY AND OPPORTUNITIES
OF USING***

Victor SHEVCHUK

Doctor of Law, Professor of Criminalistics Department of Yaroslav the Wise National Law University, Honoured Lawyer of Ukraine (Ukraine)**

Abstract

The article is devoted to the research of formalization in criminalistics, its concept, sign and opportunities of using in practical activities. Author is substantiated that problems with the formalization of the investigation of crimes and judicial proceedings, its specific elements are primarily due to the requirements of practice, closely related to the optimization of investigative and judicial activity, an increase in the theoretical provision of the process of investigation of crimes and judicial proceedings of criminal cases.

Formalization is organically complemented the existing methods of criminalistics and created opportunities for improving the cognitive activity of judicial and investigative research, improves the effectiveness of investigation procedures, judicial proceedings and positively influenced the predictive function of criminalistics, used as a methodological basis for further scientific research. The integration of the idea of formalizing, creating and offering appropriate templates in the form of programs and algorithms in no way should not be opposed to the creative approach of the investigator.

The development and application of typical tactical operations as a means of formalizing the investigation process will increase its effectiveness. In modern conditions, one of the most important trend in the development of criminalistics is the problem of formalizing criminalistic knowledge and its using in practice.

Key words. Formalization in Criminalistics, formalization of criminalistic knowledge, formalization of criminal proceedings, tactical operation as a mean of formalization of crime investigation, criminalistic programs and algorithms.

Сучасні тенденції посилення боротьби зі злочинністю характеризуються якісним удосконаленням діяльності правоохоронних і судових орга-

нів, в основу якого покладено розуміння необхідності оптимізації розслідування та судового розгляду злочинів. Останнім часом спостерігається досить

* Формалізація у криміналістиці: методологія дослідження та можливості застосування.

** Шевчук Віктор Михайлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України (Україна).

чітка активізація не тільки розроблення і впровадження найефективніших тактичних засобів, прийомів і методів кримінального провадження, а й формалізації криміналістичних знань і їх застосування у слідчій та судовій діяльності. У зв'язку з цим правильно зазначає В. Ю. Шепітько, що важливими завданнями криміналістики в нових умовах виступають: 1) *формалізація криміналістичних знань* (курсив наш – В. Ш.); 2) уніфікація криміналістичних рекомендацій щодо прагматичних цілей; 3) виконання актуальних запитів практики й оперативне впровадження запропонованих наукою інноваційних розробок¹.

При цьому формалізація розглядається як спосіб підвищення об'єктивності діяльності слідчого² (судді), як засіб реалізації положень низки окремих криміналістичних теорій, як необхідна умова створення криміналістичних інформаційно-пошукових систем³. Вона допомагає глибше осмислити і зрозуміти процес розслідування та судового розгляду, з'ясувати чинники, що зумовлюють його успіх і забез-

печують опрацювання криміналістичних алгоритмів і програм розслідування й судового провадження⁴. Формалізація, органічно вплітаючись і доповнюючи існуючі методи криміналістики, становить собою одну з можливостей вдосконалення пізнавальної діяльності. Розвиваючи наявну систему методів за рахунок формалізованих процедур, можна досягти значно більшої глибини пізнаних явищ і підвищити ефективність процедур розслідування та судового провадження, здійснити перетворення криміналістичного знання в бік більшої систематизації і структурування, підвищуючи тим самим прогностичну функцію існуючих теоретичних побудов⁵.

Виокремлення і становлення проблеми формалізації криміналістичних знань як складової частини криміналістики можна розглядати як приклад реалізації одного із законів розвитку цієї науки – закону зв'язку і спадкоємності між наявними криміналістичними концепціями⁶. Серед причин, що

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістика в системі наукового знання: задачі і деякі тенденції в сучасних умовах // Бібліотека криміналіста. Научний журнал. – № 3 (4). – 2012. – С. 31.

² Полевой Н. С. Криміналістическая кибернетика. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – С. 172.

³ Белкин Р. С. Курс криміналістики: в 3 т. Т. 2: Частные криміналістические теории. – М.: Юрист, 1997. – С. 48.

⁴ Шаталов А. С. Криміналістические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты: монография. – М.: Лига Разум, 2000. – С. 109.

⁵ Шаров В. И. Формалізація в криміналістической. Вопросы теории и методологии криміналістического исследования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Нижний Новгород, 2003. – С. 21-22.

⁶ Белкин Р. С. Курс криміналістики. 3-е изд. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2001. – С. 169-170.

зумовлюють потребу формалізації розслідування злочинів (судового провадження) та її окремих елементів, слід виокремити в першу чергу вимогами практики щодо оптимізації слідчої та судової діяльності, підвищення рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування та судового розгляду злочинів. Як слушно зауважує В. А. Журавель, проблеми оптимізації процесу розслідування стимулювали вчених і практиків звернутися до проблеми формалізації слідчої діяльності¹. У свою чергу О. С. Шаталов зазначає, що потреба у формалізації процесу розслідування злочинів виникла досить давно, але головне, що вона зберігається й зараз². І тому одним із завдань сьогодення є необхідність здійснення вагомого кроку щодо вдосконалення засобів і методів практики розслідування та судового провадження за рахунок формалізації як потужного інструменту наукового пізнання.

Разом з тим, не дивлячись на особливу значимість та актуальність цієї проблематики, слід зауважити, що на сьогодні в теорії криміналістики

й у слідчій та судовій практиці щодо можливостей її реалізації існує ціла низка невирішених питань, які вимагають окремого самостійного дослідження і поглибленого осмислення. Як видається, головним недоліком впровадження формалізації у судово-слідчу практику можна вважати те, що ця процедура здійснюється без належного теоретичного обґрунтування. Як указує В. І. Шаров, наукові праці, які присвячені дослідженню формалізації, мають здебільшого емпіричний характер, їм бракує розробок, що створюють методологічні підстави для наукових пошуків у цій галузі знань³. Йдеться про необхідність виокремлення об'єктів формалізації, визначення її принципів і меж реалізації, з'ясування співвідношення формалізації і творчих засад у діяльності слідчого, судді та ін. Зокрема, потребує більшої уваги вивчення тактичної операції як засобу формалізації процесу кримінального провадження.

Належне вирішення поставлених питань передусім передбачає необхідність з'ясування поняття «формалізація» та його ознак. У загальноживаному значенні термін «формалізація» трактується як представлення

¹ Журавель В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості // Правн. часопис Донец. ун-ту. – Донецьк, 2010. – № 1 (23). – С. 100.

² Шаталов А. С. Криміналістические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты: монографія. – М.: Лига Разум, 2000. – С. 145.

³ Шаров В.И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Нижний Новгород, 2003. – С. 14.

якої-небудь змістовної галузі (знань) у вигляді формальної системи. Формалізований, тобто такий, що використовує лише форму і не приділяє значення змісту; формалізувати – робити формальним, надавати чому-небудь установленій, прийнятній формі, застосовувати формальний метод дослідження¹. У філософському тлумаченні формалізація – це логістика, під якою розуміється сучасна форма логіки, яка відрізняється від старої, традиційної логіки перш за все своєю формалізованістю (тобто бере до уваги не змістовне значення окремих висловлювань, а лише їх синтаксичні категорії, структурні зв'язки) і тим, що її основним методом виступає логічне обчислення². У логіці це поняття означає шлях дослідження яких-небудь об'єктів, коли їх зміст пізнається за допомогою виявлених елементів його форми. Методи формалізації все ширше застосовуються в моделюванні розумових процесів³. У кібернетиці під формалізацією розуміється як процес подання фактів, суджень, даних у вигляді, придатному для обробки на електронно-обчислюваль-

них машинах⁴. Отже, формалізацію потрібно розглядати як подання певних знань, у вигляді формальної системи, в якій береться до уваги не змістовне їх значення, а лише формалізована форма. Іншими словами, це процес викладення професійних знань формальною або частково формальною мовою. При цьому до об'єктів вивчення передбачається застосування формального методу дослідження.

У криміналістиці висловлювалися певні міркування стосовно поняття формалізації. Зокрема, М. О. Селіванов наголошує, що особливо широкі можливості методу формалізації має при розробленні типових програм вирішення окремих завдань розслідування, які умовно можна назвати окремими програмами. Якщо загальні програми відбивають більш-менш повні методики розслідування певних видів злочинів, то окремі призначені для вирішення локальних слідчих завдань – побудови версій, встановлення способу вчинення або приховування злочину, причин та умов, які йому сприяли, розшуку злочинця або викрадених ним цінностей тощо⁵. В. І. Шаров

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 1544.

² Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М., 2009. – С. 245-246.

³ Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – С. 646-648.

⁴ Батороев К. Б. Кибернетика и метод аналогий. – М.: Высш. шк., 1974. – С. 61.

⁵ Селиванов Н. А. Формализованные программы решения частных задач расследования // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия: межвуз. науч. сб. – Уфа: Башк. ун-т, 1989. – С. 62-63.

стверджує, стверджує, що формалізація виступає формою не тільки представлення знань про об'єкт дослідження, а й форма вираження процедур і дій, логічної їх послідовності. Перше асоціюється з формальною системою як особливою формою подання знань, друге становить собою своєрідний алгоритм, певною мірою зумовлений тими засобами і способами дії, що використані¹. О. С. Шаталов зауважує, що формалізація полягає у вираженні професійних знань формальним способом, обумовленим формальною мовою. При цьому суб'єкт формалізації має мати повне уявлення про те, яким чином у кожному окремому випадку необхідно формалізувати вирішення слідчого завдання².

На нашу думку, формалізація – це процес відображення знань про певний об'єкт пізнання, що ґрунтується на формально-логічному підході й полягає у наданні абстрактним положенням конкретної форми шляхом використання формальної мови. Формалізація – це особлива форма розумової діяльності, яка здійснюється за допомогою операцій зі знаками.

¹ Шаров В. И. Формализация информационной структуры расследования преступлений // Российский следователь. – 2003. – № 7. – С. 13-21.

² Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы: Теория. Практика. Прикладные аспекты. – М.: Лига Разум, 2000. – С. 167.

Результатом формалізації є відтворення оригіналу в іншій формі за допомогою властивостей іншої системи. Влучною характеристикою цього процесу перетворення змісту на спеціальну (формальну) мову, на символи-знаки, як вважає В. І. Шаров, виступають абстрагування й узагальнення, а засобом вираження – спеціальна система символів³.

У спеціальній літературі науковцями приділялася певна увага процесу формалізації розслідування злочинів⁴, як засобу оптимізації слідчої діяльності, підвищення ефективності останньої за рахунок об'єктивності зібраних доказів, скорочення строків, економії часу й інтелектуальних зусиль слідчого⁵.

³ Див., наприклад: Шаров В. И. О понятии формализации // Актуальные проблемы в области гуманитарных наук: от теории к практике. – Н. Новгород: НА МВД России, 2003. – Вып. 4. – С. 22-28.

⁴ Див., наприклад: Кустов, А. М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. – М.: Академия МВД России, 1997. – С. 84; Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – С. 427; Шаров В. И. Формализованное описание информационной структуры расследования: цель и подходы // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: матер. междунар. науч. конф. – М.: Академия управления МВД России, 2002. – С. 186-190.

⁵ Густов Г. А. Разработка и использование типовых криминалистических программ в работе по уголовному делу. – Л.: ИУСР, 1989; Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы.

Методологія формалізованого опису інформаційної структури розслідування у вигляді ієрархічної конструкції взаємопов'язаних подій інтегрує в єдину систему діяльність як із розслідування злочинів, так і з підготовки і вчинення злочинів¹. У зв'язку з цим науковцями стали висловлюватися пропозиції щодо необхідності розроблення і впровадження у практику відповідних програм й алгоритмів дій слідчого (алгоритмічних схем), які за рахунок деталізації й раціоналізації слідчої діяльності здатні сприяти підвищенню ефективності збирання доказів².

Завдання алгоритмізації полягає в тому, щоб, використовуючи наукові рекомендації криміналістики, передовий досвід слідчої практики, полегшити працівникам слідчих органів прийняття правильних та оптимальних рішень у найбільш

складних ситуаціях³. Крім того, як зазначає В. А. Журавель, криміналістичні програми й алгоритми треба вважати найпридатнішою формою адаптації методико-криміналістичних рекомендацій до умов розслідування конкретного злочину⁴. Водночас активне втілення в життя програм розслідування й алгоритмічних схем дій слідчого передбачає важливість реалізації низки заходів з узгодження потреб практики й рівня відповідних наукових розробок. В основі теоретичної концепції криміналістичної алгоритмізації і програмування розслідування лежить ідея формалізації пізнавальних процесів, яка дає змогу плідно поєднувати притаманну їй суворість з індивідуальними інтелектуальними можливостями суб'єктів розслідування.

Не вдаючись до аналізу викладених позицій науковців, варто зауважити, що до недавнього часу робота з формалізації

Прикладные аспекты. – М. : Лига Разум, 2000; Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблемы алгоритмізації слідчої діяльності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46-50; Журавель, В. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. – Вип. 2 (53). – С. 191-200.

¹ Шаров В. И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Нижний Новгород, 2003. – С. 9.

² Журавель, В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості // Правн. часопис Донец. нац. ун-ту. – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2010. – № 1 (23). – С. 100.

³ Див., наприклад: Коновалова В. О. Алгоритмізація в теорії криміналістики // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2007. – Вип. 1 (48). – С. 169-174; Соя-Серко Л. А. Программирование расследования // Соц. законность. – 1980. – №1. – С. 50-51; Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46-50; та ін.

⁴ Журавель, В. А. Криміналістичні методи: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 235-236.

виявлялася лише в розробленні алгоритмів і програм, які формалізують: 1) слідчу діяльність та розслідування окремих видів злочинів у цілому; 2) судову діяльність та судовий розгляд окремих видів злочинів у цілому; 3) відповідні слідчі (розшукові), оперативно-розшукові, судові дії та ін.; 4) реалізацію системи тактичних прийомів; 5) слідчі (судові) ситуації; 6) прийняття рішення. При цьому різниця між алгоритмом і програмою головним чином полягає в ступені формалізованості, об'єктах і сфері реалізації. Так, на думку В. А. Журавля, криміналістичний алгоритм слід розглядати як науково обґрунтований припис щодо виконання лише в завданому порядку системи послідовних операцій, рекомендованих слідчому для розв'язання завдань певного типу, що виникають під час розслідування. У свою чергу програма розслідування – це певна сукупність як приписів (криміналістичних алгоритмів), так і правил рекомендаційного характеру. У зв'язку із цим вона представлена у відповідному схематичному вигляді, має більш узагальнену структуру порівняно з алгоритмом і за своїм змістом менш формалізована, аніж останній¹.

Різниця між програмою і алгоритмом полягає також й в ха-

рактері тих завдань, на розв'язання яких вони спрямовані. «Якщо криміналістичний алгоритм розрахований на вирішення певного завдання і має тактичний характер, – звертає увагу В. В. Тіщенко, – то програма розслідування охоплює певний етап розслідування, розрахована на вирішення комплексу тактичних завдань, тобто має стратегічний характер. Якщо алгоритм пропонує вирішення завдання в однозначному напрямі, суворо визначеній послідовності дій, програма повинна містити кілька варіантів, моделей дій залежно від слідчої ситуації, етапу розслідування, позиції учасників розслідування»².

У сучасних умовах і реаліях боротьби зі злочинністю серед засобів формалізації особливого значення набувають тактичні операції, які за своєю природою розглядаються як обумовлені слідчою ситуацією системи слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання. Тобто алгоритмічність є однією з істотних ознак тактичної операції, що зумовлює процес їх побудови і реалізації. На цю ознаку як відправну прямо вказують окремі

¹ Журавель, В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 130-131.

² Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 113.

науковці при визначенні поняття тактичної операції і з'ясуванні природи цього тактичного комплексу. Зокрема, А. В. Дулов переконаний, що тактична операція є засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів¹. В. Ю. Шепітько зазначає, що типова тактична операція є алгоритмом, програмою дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають у слідчих ситуаціях. На думку науковця одним з головних завдань криміналістики на сучасному етапі є створення алгоритмізованих типових тактичних операцій².

Як наголошує В. О. Коновалова, в методиці розслідування окремих видів злочинів доволі вагоме місце належить тактичним операціям, де вони мають значну ефективність, особливо в таких умовах розслідування, де необхідні організація й оперативність і де випадання хоча б одного зі складників такої операції погрожує її провалом. Тому формулювання цих операцій було б доцільним у виді алгоритмів стосовно зав-

дань, визначених слідчим у типових ситуаціях розслідування³. І. Ф. Герасимов також стверджував, що розробка системи різних дій алгоритмічного характеру, тобто структури тактичної операції має здійснюватися із врахуванням цілої низки чинників, як-то: постановка завдання, склад учасників операції, роль кожного з них, строки виконання тих чи інших дій, їх взаємозв'язок, аналіз та оцінка результатів, проміжне підведення висновків, завершення операції⁴. Спираючись на це, окремими дослідниками розроблені типові тактичні операції стосовно конкретних видів злочинів. Приміром, С. Ф. Здоровко запропонував систему таких операцій стосовно вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами⁵, а В. В. Тіщенко – до розслідування корисливо-насильницьких злочинів⁶.

Варто зазначити, що останнім часом у криміналістиці розроблені й досліджені деякі напрямки,

¹ Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений // 50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л.: Институт усовершенствования следственных работников прокуратуры и МВД, 1972. – С. 23-27.

² Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46-50.

³ Коновалова В. О. Вибрані твори. – Х.: Апостіль, 2012. – С. 357-358.

⁴ Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания // Тактический операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 4-6.

⁵ Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – С. 127.

⁶ Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: монографія. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – С. 272-356

що стосуються тактичних операцій. Вони спираються на основні принципи формалізації, а саме на методологічні підстави й особливості застосування програмно-цільового методу¹ та криміналістичного матрицювання². У наукових криміналістичних джерелах теж зустрічається думка, що сутність і завдання типових тактичних операцій з урахуванням їх специфіки близькі до значення терміна «алгоритм». Такі операції становлять собою необхідні програми дій слідчого, виконують важливу методичну функцію й дозволяють обирати правильний напрямок у розслідуванні³. На сучасному етапі спостерігається тенденція, пов'язана з переходом від розгляду окремих

тактичних операцій до пропонування типових стосовно конкретних видів злочинів. При цьому типові тактичні операції розглядаються як структурний елемент самої програми розслідування, а їх успішна реалізація можлива за рахунок максімальної технологізації, тобто визначення жорсткої послідовності дій (кроків) із запровадження цих криміналістичних комплексів.

У свою чергу розгляд тактичної операції як засобу формалізації розслідування передбачає послідовне здійснення певних дій. Основу розроблення та застосування тактичних операцій як засобів формалізації розслідування становлять: 1) типізація слідчих ситуацій відповідно до певних етапів розслідування окремих видів злочинів; 2) визначення до кожної ситуації вичерпного переліку типових версій і завдань, які необхідно вирішити з метою перевірки цих версій і впливу на ситуації; 3) виокремлення в числа завдань таких, що мають чітко виражену тактичну спрямованість і розв'язання яких можливе лише за рахунок застосування тактичних операцій, як своєрідного модуля (типової моделі)⁴;

¹ Див., наприклад: Густов Г. А. Програмно-целевой метод организации раскрытия убийств. – СПб. : ИПК ПСР, 1993; Гаєнко В. І., Литвинов О. М. Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці // Актуальні проблеми криміналістики: міжн.-практ. конф. 25-26 верес. 2003 р. / за ред. М. І. Панова, В. Ю. Шепітька та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 50-53; та ін.

² Дулов, А. В. Системный подход — методологическая основа криминалистики // Актуальные проблемы криминалистики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Гриф, 2003. – С. 9.

³ Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблемы формирования «криминалистических алгоритмов» и возможности их практической реализации // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов: межвуз. темат. сб. науч. тр. – Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2009. – С. 8-15.

⁴ Шиканов В. И. Теория тактических операций следователя (перспективы развития) // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 64; Каневский Л. Л. Планирование расследования и разработка тактических операций по делам

4) розроблення структури тактичної операції як комплексу впорядкованих дій і заходів; 5) формування складу учасників тактичної операції, проведення розподілу їх функціональних обов'язків; 6) визначення початку і завершення тактичної операції, а також строків виконання окремих слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів; 7) здійснення тактичної операції з урахуванням розробленої структури, складу учасників, наявних ресурсів, визначених строків; 8) підведення проміжних підсумків і внесення, за умов необхідності, корективів щодо реалізації тактичної операції з метою отримання бажаного результату.

Отже, формалізація процесу розслідування та судового розгляду злочинів передбачає виділення в цьому єдиному процесі чітких етапів послідовного розвитку діяльності слідчого (судді), що визначаються загальними завданнями тактичного характеру, вирішення яких постійно повинно здійснюватись в ході цієї діяльності. Це створює умови для визначення сукупності тактичних засобів, які найдоцільніше використовувати при вирішенні кожного типового тактичного завдання.

несовершеннолетних // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 72.

У цьому сенсі особливого значення набуває окремий криміналістичний комплекс – тактична операція. Ось чому прогресивна тенденція формалізації процесу розслідування злочинних діянь може бути реалізована за умов розроблення і впровадження у практику слідчої та судової діяльності типових тактичних операцій.

Разом з тим, запровадження ідеї формалізації, створення і пропонування відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів з метою оптимізації процесу кримінального провадження жодним чином не повинно протиставлятися творчому підходу й не позбавляти слідчого (суддю) індивідуальності, професіоналізму мислення. Як зазначає В. А. Журавель, «криміналістичні алгоритми і програми розслідування мають бути розроблені у такий спосіб, щоб вони стимулювали ділову активність слідчого, істотно полегшували його розумову діяльність, забезпечували швидкість прийняття ним рішень з урахуванням усіх без винятку рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства»¹. У свою чергу Т. О. Седова переконана в тому, що використання типових програм не перешкоджає, а, навпаки, створює більший простір для творчого

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 249.

процесу, тому що звільняє розумову діяльність слідчого від рутинного, типового, повсякденного¹. І. Ф. Герасимов стверджував, що алгоритмічність дій у рамках тактичної операції, безумовно, виправдана, але не слід забувати й про індивідуальні особливості кожної кримінальної справи та ситуаційні чинники².

Зазначене зайвий раз пересвідчує, що індивідуальність і неповторність розслідування (судового розгляду) конкретного злочину, з одного боку, і неможливість типізації «без залишку» усіх можливих ситуацій, версій, завдань і пропонування до них відповідних програм, алгоритмів, типових операцій, з іншого, не дозволяє говорити про повну «технологічність», тобто стовідсоткову формалізацію розслідування та судового провадження в цілому і розв'язання тактичних завдань, зокрема. У зв'язку з цим у слідчій та судовій діяльності вагомим залишається творчий підхід, де, передусім, виокремлюється вміння адапту-

вання типових рекомендацій до умов конкретного процесу досудового розслідування та судового провадження.

Крім того, принципи та ідеї алгоритмізації і програмування набувають особливого значення ще й тому, що виникає об'єктивна можливість їх реалізації засобами комп'ютерної техніки. Серед напрямів комп'ютеризації тактичних операцій можна запропонувати розроблення модуля з умовною назвою «тактичні операції» у структурі автоматизованого робочого місця слідчого. Формування такого модуля і можливість звернення до нього як своєрідного довідково-консультативного посібника для практичних працівників могло б стати тим необхідним засобом оперативного одержання інформації, який реально сприятиме підвищенню рівня ефективності кримінального провадження.

Таким чином, проблеми формалізації розслідування злочинів та судового провадження, її окремих елементів в першу чергу обумовлені вимогами практики, тісно пов'язані з оптимізацією слідчої та судової діяльності, підвищенням рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування та судового розгляду злочинів. Тому однією із найважливіших тенденцій розвитку сучасної криміналістики стають проблеми формалізації криміналістичних знань та їх застосування у практичній

¹ Седова Т. А. Проблемы алгоритмизации оценочной деятельности следователя // Проблемы прогнозирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1989. – С. 61.

² Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания // Тактический операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 4-6.

діяльності. Формалізація органічно доповнює існуючі методи криміналістики і створює можливості удосконалення пізнавальної діяльності судово-слідчої роботи, підвищує ефективність

процедур розслідування, судового провадження і позитивно впливає на прогностичну функцію криміналістики, виступає методологічними засадами для подальших наукових пошуків.

References

1. Batoroev K. Cybernetics and method of analogies [Batoroev K. Kibernetika i metod analogiy]. Moscow, 1974.
2. Belkin R. Course of Criminalistics: in 3 vol. [Belkin R. Kurs kriminalistiki: v 3 t.]. Moscow, 1997. Vol. 2: Specific criminalistic theories [T. 2: Chastnye kriminalisticheskie teorii].
3. Busel V. Large explanatory dictionary of modern Ukrainian [Busel V. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoï movy]. Kyiv, Irpin, 2005.
4. Dulov A. On the development of tactical operations during crime investigation [Dulov A. O razrabotke takticheskikh operatsii pri rassledovanii prestupleniy]. *50 let Sovetskoi prokuratury i problemy sovershenstvovaniya predvaritelnogo sledstviya – 50 years of Soviet Office of Public Prosecutor and problems of perfection of preliminary investigation*, Leningrad, 1972.
5. Dulov A. Systematic approach – methodological basis of criminalistics [Dulov A. Sistemnyi podkhod – metodologicheskaya osnova kriminalistiki] Aktualni problemy kryminalistyky – Topical problems of criminalistics, Kharkiv, 2003.
6. Herasimov I. Tactical operations as a connection form of preliminary investigation and inquiry' bodies [Herasimov I. Takticheskie operatsii kak forma vzaimodeistviya organov predvaritelnogo sledstviya i doznaniya]. Sverdlovsk, 1986.
7. Hustov H. Programmatic and purposive method of murder solution [Hustov H. Programmno-tselevoi metod organizatsii raskrytiya ubiistv]. Saint-Petersburg, 1993.
8. Hustov H. Development and using of typical criminalistic programmes at criminal case study [Razrabotka i ispolzovanie tipovykh kriminalisticheskikh program v rabote po ugovnomu delu]. Leningrad, 1989.
9. Kondakov N. Logical dictionary and reference book [Kondakov N. Logicheskiy slovar-spravochnik]. Moscow, 1975.
10. Konovalova V. Algorithmization in the theory of criminalistics [Konovalova V. Algoritmizatsiya v teorii kryminalistyky]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of Academy of legal sciences*, 2007. Vol. 1 (48).
11. Kustov A. Theoretical basis of criminalistic study about mechanism of crime [Kustov A. Teoreticheskie osnovy kriminalisticheskogo ucheniya o mekhanizme prestupleniya]. Moscow, 1997.
12. Polevoi N. Criminalistic cybernetics [Kriminalisticheskaya kibernetika]. Moscow, 1989.
13. Sedova T. Problems of algorithmization of evaluative activities of investigator [Sedova T. Problemy algoritimizatsii otsenочноi deyatel'nosti sledovatelya]. *Problemy prognozirovaniya, organizatsii i informatsionnogo obespecheniya predvaritelnogo sledstviya – Problems of forecasting, organization and informative support of preliminary investigation*, 1989.
14. Selivanov N. Formalized programmes of specific tasks solution [Selivanov N. Formalizovannyye programmy resheniya chastnykh zadach rassledovaniya].

- Problemy prognozirovaniya, organizatsii i informatsionnogo obespecheniya predvaritelnogo sledstviya – Problems of forecasting, organization and informative support of preliminary investigation, 1989.*
15. Sharov V. About concept of formalization [Sharov V. O ponyatii formalizatsii]. *Aktualnye problemy v oblasti humanitarnykh nauk: ot teorii k praktike – Topical problems in the sphere of humanities: from theory to practice, Nizhniy Novgorod, 2003. Vol. 4.*
 16. Shepitko V. Criminalistics in the system of scientific knowledge: tasks and some trends in modern conditions [Shepitko V. Kriminalistika v sisteme nauchnogo znaniya: zadachi i nekotorye tendentsii v sovremennykh usloviyakh]. *Biblioteka kriminalista – Library of criminalists, 2012. Vol. 3 (4).*
 17. Shepitko V., Avdeeva H. Problems of algorithmization of investigative activities [Shepitko V., Avdeeva H. Problemy algoritimizatsii slidchoyi diyalnosti]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Topical problems of state and law, Odesa, 2008. Vol. 44.*
 18. Shepitko V., Avdeeva H. Problems of formation of “criminalistic algorithms” and opportunities of its practical realization [Shepitko V., Avdeeva H. Problemy formirovaniya “kriminalisticheskikh algoritmov” i vozmozhnosti ikh prakticheskoi realizatsii]. *Ispolzovanie sovremennykh informatsionnykh tekhnologiy i problemy informatsionnoi bezopasnosti v deyatelnosti pravookhranitelnykh organov – Using of modern informative technologies and problems of informative security in law enforcement bodies activities, Kaliningrad, 2009.*
 19. Shikanov V. Theory of tactical operations of investigator (prospects of development) [Shikanov V. Teoriya takticheskikh operatsiy sledovatelya (perspektivy razvitiya)]. *Algorithms and organization of solution of investigative tasks – Algoritmy i organizatsiya resheniy sledstvesnykh zadach, Irkutsk, 1982.*
 20. Soya-Serko L. Programming of investigation [Soya-Serko L. Programmirovaniye rassledovaniya]. *Sotsialisticheskaya zakonnost – Socialist legality, 1980. Vol. 1.*
 21. Tishchenko V. Theoretical and practical basis of crime investigation methodics [Tishchenko V. Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv]. Odesa, 2007.
 22. Zhuravel V. Criminalistic methodics: contemporary scientific conceptions [Zhuravel V. Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii]. Kharkiv, 2012.
 23. Zhuravel V. Problems of algorithmization and programming of crime investigation [Zhuravel V. Problemy algoritimizatsii ta programuvannya rozsliduvannia zlochyniv]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of Academy of legal sciences of Ukraine, 2008. Vol. 2 (53).*
 24. Zhuravel V. Formalization of investigation: theoretical basis and practical opportunities [Zhuravel V. Formalizatsiya rozsliduvannya: teoretychni osnovy i praktychni mozhyvosti]. *Pravnychi chasopys Donetskogo Universytetu – Legal Journal of Donetsk University, 2010, # 1 (23).*
 25. Zdorovko S. Investigation of murders, committed by organized criminal groups (typical tactical operations [Zdorovko S. Rozsliduvannya vbyvstv, vchynenykh organizovanymy zlochynnymy grupamy (typovi taktychni sytuatsii)]. Kharkiv, 2014.

Information about author

Victor Shevchuk – Doctor of Law, Professor of Criminalistics Department of Yaroslav the Wise National Law University, Honoured Lawyer of Ukraine; address: 84 Pushkiska str., Kharkiv 61024, Ukraine; e-mail: shevchuk_viktor@ukr.net